

Auhinnatöö 1924.

574329

Rahva seisukord

Taani valitsuse ajal

Auhinnatöö. (II aukind)

Leesment, Leo.

studjum

Märgusõna: Andromeida.

1. det. 1924. a. II rühma
määratlevas manifestis
Autor: üh. juv. Leo Leesment.

Francis
Tarku ülikooli sekretär

Rahva seisukord Eestimaal
Jaani valitsuse ajal.

Sisset.
30. X. 24.
A 3/83

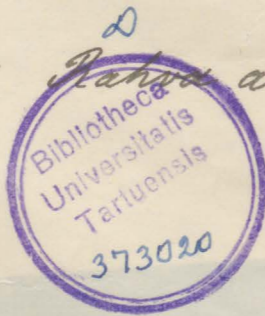
1€ 18928



Leesment, Leo

Sisukord.

- A. Sissejuhatus. §1. Ajalooline üldülevaade.
- B. Isau. I. Rahva seisukord Taani valitsuse ajal.
§2. Eestlaste erialgsed kohustused.
§3. Eestlaste erialgsed õigused.
- II. Rahva edaspidine poliitiline ja sotsiaalne seisukord.
§4. Eestlaste vabaduse kaotus üldiselt.
§5. Huuluvus.
§6. Üleminek orjusele.
§7. Vabad eestlased.
§8. Drellid.
- III. Rahva õigusline seisukord.
§9. Protsessõigus.
§10. Õigusraamatud.
§11. Tsiviilõigus.
§12. Kriminaalõigus.
- IV. §13. Rahva majandusline seisukord.
- V. §14. Rahva kultuuriline seisukord.
- C. Lõpusõna. §15. ^DRahva arv Harju-Võrumaal.



Allikad.

1. Arbusov, L. Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Riga 1918. —
2. v. Brevern, Georg. Studien zur Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Band I: Der Liber census Danicae und die Anfänge der Geschichte Harrien und Wörlands (1219-1244). 1858. —
3. v. Bunge, Dr. Friedrich Georg. Das Herzogtum Estland unter den Königen von Dänemark. Gotha 1877. —
4. v. Bunge, Dr. F. G. Einleitung in die liv-, est- und kurländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen. 1849. —
5. v. Bunge, Dr. F. G. Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Est- und Kurland bis zum Jahre 1561. — 1838. —
6. v. Bunge, Dr. F. G. Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Registern. Band I-VI. —
7. v. Bunge, Dr. F. G. Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Band I (II^{te} Auflage). Reval 1857. —
8. v. Bunge, Dr. F. G. Altlivlands Rechtsbücher. Leipzig 1879. —
9. v. Bunge, Dr. F. G. und v. Toll, Baron R. Est- und Livländische Brieflate. Teil I. Reval 1856. —
10. Eisen, Prof. M. J. Eesti rahva arv. (Eesti Hingandus, IV, 1909). —

11. v. Engelhardt, Hermann. Beitrag zur Entstehung der Gutsherrschaft in Livland während der Ordenszeit. Leipzig 1897. —
12. v. Jernet, Axel. Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. 1901. —
13. v. Helmersen, Reinhold. Geschichte des livländischen Adelsrechts bis zum Jahre 1561-1836. —
14. Jans, J. Mõned jooned Eesti agrariseeritud arenemisloost. (Ajakiri „Õigus“ № 4, 1924 a. III õigusteadolaste päev Tartus.) 1924. —
15. Kampmann, M. Eesti ajalugu. 1919. —
16. Kampmann, M. Eesti kirjanduseloost peajooned. I. 1912. —
17. Kasso, L. A. (Kacco, L. A.). Успоръ Сомженскаго ранданскаго права. 1896. —
18. Maim, Prof. N. Omavalitsuse edinemisloogu Liivimaa mannermaal. 1912. —
19. Müller, Otto. Die livländische Agrarverfassung. 1892. —
20. Neivolodov, Alexander. (Herbolodovs). Чужаи о русскоу землѣ. II. С. Петербурга 1913. —
21. Oltrop, Dr. Hans. Die Anfänge der katholischen Kirche bei den Ostseefinnen. 1912. —
22. Pabst, Eduard. Heinrich's von Lettland livländische Chronik. Reval 1867. —
23. Reiman-Lepp. Eesti ajalugu. 1920. —
24. Renner, Johann. Livländische Historien. Herausgegeben von P. Hausmann und K. Höllbaum. 1876. —

25. v. Richter, A. Geschichte der drei russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben. Teil I. Riga 1857. —
26. Russow, Balthasar. Chronica der Prouintz Lyfflandt (1584). (Scriptores rerum Livonicarum. Band II. 1848). —
27. v. Rutenberg, Otto. Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland. Band I u. II. 1859. —
28. Schiemann, Th. Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert. Band II. 1887. —
29. Schmidt, Prof. Dr. Oswald. Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Kurlands. (Dorpater Juristische Studien, Band III. 1894). —
30. Seraphim, Dr. Ernst. Livländische Geschichte. Band I. 1897. —
31. Stavenhagen, O. Freibauern und Landfrei in Livland während der Ordensherrschaft. (Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands, Band IV, Heft 3. Reval 1890). —
32. Stillmark, Cand. iur. Friedrich. Beiträge zur Kenntnis der altlivländischen Bauernrechte. (Dorpater Juristische Studien, Band II, 1^{te} Hälfte. Dorpat 1893). —
33. v. Francke, Astaf. Die Eingeborenen Alt-Livlands im 13. Jahrhundert. (Baltische Monatschrift, XLIII. Band. 1896). —

34. v. Francke-Roseneck, Dr. Artst. Das Agrarwesen der Ostseeprovinzen. A) Agrargeschichte Liv, Est. und Kurlands. (Baltische Bürgerkunde, Teil I. 1908). —

35. v. Francke-Roseneck, Artst. Zur Geschichte des Lehnwesens in Lihland. Teil I. Das Mannlehen. 1903. —

36. v. Villebois, Arthur. Die Ev.-Lutherische Landeskirche der Ostseeprovinzen. (Baltische Bürgerkunde, Teil I. 1908). —

§ 1. Ajalooline üldülevaade.

Värsti peale selle, kui Taani kuningas Valdemar II Lindania hävitas ja Tallinna asutas (1219a.), saadeti preestrid maale rahva ristimiseks laiali, et Taanile selle läbi rohkem maad saada. Kuid ka sakslastel oli ahnusemine maade järel ja ka nemad katsusid võimalikult rohkem ja rüttem rahvast ristida, et maad oma alluvusse saada. Kõlemate huvid põrkasid kokku ja selle juures said kõige rohkem eestlased kannatada, kel-
lel täitsa arusaamata oli, mis neilt tahtakse. Võtsid nad Taani preestrite poolt ristimist vastu, siis olid sakslased pahased ja ümberpöörduid, näitaks, kui sakslaste preestrid Peetrus Hakenvald (rahvuse poolt soomlane) ja Lätid Hindrek 1220 aastal Viru-
maal 14 küla olid ristinud, poosid taenla-
sed, seda teada saades, Eesti külavanemat üles!¹ Ristimise viis oli väga taores, pealiskaudne ja tihti vägivaldne², mis rahva pääle nii mõjus, et 1223 aastal suur mäss algas, mis

1. Lätid Hindreku kroonika, XXIV 1, 2, 6. — F. v. Bunge, Das Herzogtum Estland unter den Königen von Dänemark, lkk. 18. — M. Kampmann, Eesti ajalugu, lkk. 44-45. —
2. G. v. Brevern, Der Liber census Daniae, lkk. 202. — U. v. Puttenberg, lkk. 122-123. — A. v. Villebois, Die Ev.-Luth. Landeskirche der Ostseeprovinzen, lkk. 227. —

Laaremaal alguse sai, kuid pea mannermaale nihkus.³ 1227 aastal langes peaagu terve Harju-Virumaa, sel ajal kui Valdemar oma laenumestega sõdis, Mõgavendade ordu kätte ja jäi kuni 1238 aastani viimase valitseda, mis aastal Henby lepingu järel Harju-Virumaa jälle Taani kätte, ehk küll vahelpeal päris saksastatud,⁴ tuli ja pikema ajaks tema alla jäi, kuni ta 1346 aastal raha eest Saksaa ordu hõrgemeistrile maha müüdi.⁵

Harju-Virumaa organisatsioon oli teistsugune, kui muu Liivimaa oma. Ta oli ilmalik valitsus, viimane aga kiriklik. Valituse esotsas seisis kuninga pealik (capitaneus regis),⁶ kes abilistega (homines regis) maa üle valitses. Tallinna piiskopil, kes Lundi ülempiiskopile allus, olid ainult üksikud adramaad.⁷ Laenumehed aga olid pea kõik saksa soost, sest, kui 1227 aastal Eestimaa ordu kätte läks, jagati ta kobe sakslastele väga ja 1238 aastal ei jäänud Valdemaril muud üle,

3. Kõige esmalt Harju ja Läänemaal; Viru maked ei jätunud alguses mässu tõste. — Lati Hindrika kroonika, XII, 4. — Reiman-Sepp, Eesti ajalugu, lhk. 21, 22. — Lillbusov, Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, lhk. 32. — Ha Brevern, lhk. 282, ütleb, et viru-lastel parem vaherord sakslastega olud, kui harjilastel.

4. Bunge, Estland, lhk. 32. —

5. B. Russovi kroonika, Ser. rer. Liv. II, lhk. 26. — Bunge, Rechtsgeschichte, lhk. 38-39, 42. — Bunge, Estland, lhk. 78 järgm. —

6. Bunge, Estland, lhk. 100 järgm. —

7. Bunge, Estland, lhk. 37, 184. —

kui tekkinud olukorda kinnitada, sest tal piinus jõud neid säält väljaajada.⁸

Harju-Viru eestlased olid seega üle 100 aasta Taani valitseda, õigemini saksa vasallide võimu all,⁹ kes rahvaga oma heaksarvamise järel talitasid ja teda ikka enam ja enam alla suruda püüdsid. Paavstide ja keisrite vahelisega mistel polnud mingit mõju, sest keskajses feodalkorras oli riigi keskvoim väga nõrk — kõik võim oli väga deentraliseeritud ja selle tõttu raske kontrollieritav.¹⁰ Rahva seisukord muutus aegajalt raskemaks; kõik mässud, mis eestlased olukorra parandamiseks tõstsid, suruti suure toorusega alla ja panti rahvale rasked maksud ja koormatused peäle. Poliitiline vabadus kadus. Ei aitanud ka sagedad venelaste ja teiste naabrirahvaste appitulekud.¹¹

Põhja-Eesti talupoegil oli raskem seisukord, kui muul Liivimaal, sest laenumehi oli seal palju rohkem ja keskvoim, kes tarbeksval rahvast kaitseda oleks võinud, oli kaugel ja nõrk.¹² Sellepärast paistab ka silma, et kõik nitsendused, mis ajajooksul Eesti rahva peale panti, alguse just

8. V. Schmidt, Rechtsgeschichte, § 7, § 12. —

9. A. v. Richter, Geschichte der Ostseeprovinzen, lhk. 145. — Bunge, Estland, lhk. 16. —

10. Reiman-Sepp, lhk. 24, 25. —

11. Richter, lhk. 176. — Reiman-Sepp, lhk. 22. — Schmidt, § 7. —

12. Bunge, Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse, § 5. — Kampmann, Eesti ajalugu, lhk. 70. — Reiman-Sepp, lhk. 26, 47. — Schmidt, § 36, 2, § 44: laenumeste käes on juba õige varakult rahva üle alam ja ka võim-kohtumõistmine. —

Harju = Virumaa said ja ralt alles lõunapoolse, teistesse Liivimaa osadesse, üle läksid.¹³

§2. Eestlaste erialgsed kohustused.

Taanlaste ning sakslaste tulekuga lõppes Eesti rahva vabaduse põlv. Mitte ühe korraga, vaid järkjärgult hakati eestlaste vabadust kitsendama.¹⁴

Kõige pealt panti järgmised kohustused maksmaks, nagu see keskajal niisugusel juhtumisel üldises tarvituses oli, ja mis ristirahva kohusteks, õigemini kristlikus õiguses - iura Christianorum - nimetati. Need kohustused olid: a) küm-nise maksimine, b) sõjateenistuse kohustus ja c) sõnakuulelikkus kristlikule kirikule.¹⁵ Aga ka varsti juba (XIII. aastaseja esimesel poolel) seati rahvas sundijate jurisdiktsiooni alla, kes esialgul küll valitud eestlaste abil, kes otsuseleid jätaks olid, kohut mõistsid.¹⁶

Maksudest oli esimene kümnis, mille rahvas esialgul kiriku kääks pidi andma. Ta oli naturaalmaks ja võeti alguses viljast ja vist ka heinast ning karjast.¹⁷ Aga juba siis, kui

13. Putenberg, lhx. 125. —

14. Bunge, Estland, lhx. 105 järgm. —

15. Richter, lhx. 119. — V. Havenhagen, Freibauern und Landfreie, lhx. 238. — Reiman-Sepp, lhx. 49. — Hauptmann, Eesti ajalugu, lhx. 65. "ristirahva kohused." —

16. Schmidt, § 36. — Hauptmann, Eesti ajalugu, lhx. 65. — Richter, lhx. 171. —

17. Brevern, lhx. 279. — Bunge, Estland, lhx. 190 uleb: "alguses ainult viljast." —

õudu Harju-Virumaa valdas, tuli kümnis tema-le maksta ja kui maa laenumeelele võlja jäga-ti, et teda hõlpsam oleks oma võimu all hoi-da, siis läks kümnis vasallide kasuks.¹⁸ Juba kaunis varakult muudeti aga kümnis kindlaks maksuks, mis hobuse või adra pealt võeti.¹⁹ ja veel natuke hiljemalt astus viimase aseme-le maamaks (Grundzins).²⁰ Kindel maks - cen-sus - mis viljas tasuti, ei olnud igal pool ja igal ajal ühesugune. Maksuobjektiks oli põl-lutöö, maksuüksus - ühe hobusega ader, maa-tükk, mida üks inimene ühe hobusega, ühe ad-raga ja ühe äkkega haris, nimetati adra-maks. Maksu suurus polnud üle 5 punda (81,9 klgr.) rukkist adra pealt.²¹

Maksude määrade kohta leidub dokumentides järgmist:

a) 1240 aastal määras Valdemar II oma laenumeeste-le, et nad Tallinna piiskopile kümneenda osa nen-de poolt võetavast kümnisest (seega 1/11) maksak-sid, sest kui 1238 aastal Põhja-Eesti jalka Taa-ni alla tuli, oli endine kümnis laenumeeste käes.²²

18. Schmidt, § 36, 1. —

19. Bunge, Estland, lhx. 211 järgm. —

20. Bunge, Standesverhältnisse, I, § 2. — St. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, lhx. 21. — Rich-ter, lhx. 120. —

21. V. Müller, Die livländische Agrarverfassung, lhx. 3. — Bunge, Standesverhältnisse, I, § 2. — Reiman-Sepp, lhx. 49. —

22. Bunge, Urkundenbuch, № 165, Reg. № 185. — Brevern, lhx. 201, 202, 275. — Richter, lhx. 202. — Bunge, Estland, lhx. 190. —

b) Valdemari poeg Eerix IV määras 1242 aastal kroonu- ja laenuväisadelt piiskopi häänse aja 20^{ne} adra pealt 2 laevanaela (Schiffpund, talentum ponderatum) vilja, pool rüüst ja teine pool otri.²³ See maks oli määratud eelmise kümme asemele.²⁴

c) 1259 aastal²⁵ määrati rahvale viljamaks kahe külimitü suuruses adra pealt aastas Tallinna piiskopi sünoodireisideks.²⁶ See maks ei puudutanud mitte teisi maksusid.²⁷

Ka kalade pealt võeti pärast pool kümme.²⁸ Ka võis rahvas kümnest ennast vabastada, mis arvatavasti raha maksmise lähi sündis.²⁹ Et maksude määramisel ka rahva poolt nõusolek või kokkulepe tarvilik oleks olnud, Põhja-Eestis

23. Richter, lhx. 202. — Bunge, Estland, lhx. 191. — Brevern, lhx. 294, ut heb sellivasti exsikombel, pool rüüst ja pool kaeru. — Bunge, Urkundenbuch, № 172: "... unum de sigine et altinum de hordoo..."

24. Bunge, Estland, lhx. 191, 231 arvab, et üks laevanael vist 400 naela (20 leivikut) oli. — Brevern, lhx. 294 ut heb munes, et raske on talentum'i suurust kindlaks teha. Ka ut heb ta, et see maks sünoodireisideks läks, mis piiskopp peaaeglikult rahva huvides ette võttis, mis põhjusel see maks ka otse rahvalt võeti. See vaade on ekslik. — H. v. Engelhardt, Beitrag zur Entstehung der Guts herrschaft in Livland während der Ordenszeit, lhx 37-38.

25. Kinnitatud 1260 aastal kuninga Eerix Glippingi poolt ja 1281 a. jälle uuendatud.

26. Bunge, Urkundenbuch, I № 337, 352, 475; alguskirjas seisab: "... de quolibet unco duas mensuras, quae apud Estonos valemeth vulgariter appellantur." — Müller, lhx. 102. — Brevern, lhx. 296. — Bunge, Estland, lhx. 192, 194.

27. Bunge, Estland, lhx. 193. — Gernet, lhx. 74.

28. Bunge, Estland, lhx. 218. — Maksude kohta vaata ka Bunge, Archiv, Band I, lhx. 242-243.

näha ei ole; jüst vastuansa, niisugustel juhtumistel rahva käest sõnagi ei küstetud, vaid, nagu see näiteks 1242 aastal oli, leppisid laenuvõetud maksu suuruse üle ainult piiskopiga kokku.³⁰ Võitjad katsusid igal juhul ikka rohkem maksusid rahva käest võtta. Selle vastu andsid paavst ja keiser tihti käsu- ja kaitsekirju välja, kuid need tagajirgi ei olnud, mis feodaalkorras hartikuse nähtuseks oli, nagu eespool juba seletatud oli.³¹

Teenistustel oli XIII. aastajal peaaeglikult ainult sõjaline tähtsus ja nimelt pidid eestlased peale sõjateenistuse veel losside ja teede ehitamisest osavõtma.³² Nii kerisid rahva tööga varusti Tallinna ja Rakvere kivilossid ja matrone hiljemalt tuhki Narva ja mitmed teised väiksemad kindlustused (munitiones) juure.³³ Et paremat valitsemiskorraldust eestlaste üle saavutada ja hõpsamini ristimist rahva seas toimendada, jaotati mõlemad maakonnad kihelkondadesse ja parohhia-tesse. Nende keskpunktidesse ehitati, jälle muidugi rahva tööga, kirikud ülesse ja ühenduse hõpsustamiseks loodi tihed teede võrk.³⁴

29. Bunge, Urkundenbuch, № 165, 1240 aastal. — Richter, lhx 171. — Bunge, Estland, lhx. 127.

30. Brevern, lhx 295: "Dass man die Esten deshalb vorgängig befragt, davon ist keine Spur."

31. Reiman-Sepp, lhx 25. — Bunge, Handelsverhältnisse, I § 4: keiser Friedrichi kaitsekirjas oli öeldud, et "präviselanikus", liberi homines Imperii "on."

32. Müller, lhx. 3.

33. Richter, lhx. 118. — Bunge, Estland, lhx. 118. — Kaupmann, Eesti ajalugu, lhx. 50.

34. Bunge, Estland, lhx. 87, 195 — Brevern, lhx 65, 88, 202, 203.

Sojateenistusest pidid kõik talupojad osavõtma, selle peale vaatamata, kas nad kuningas, laenu-
meeste või kloostri maadel elasid.³⁵ Sojateenis-
tus seisis osavõtmisest sõdadest ja mitte ai-
nult maakaitseks vaenlaste sissetungimistel
Eestimaaale, vaid ka taanlaste peaktungimistel
teiste maadele. Ka pidid eestlased laenukehi-
nende reisidel saatma. XIII. aastajal võtsid
eestlased sõdadest ka eriväärsadena osa.³⁶ Kui
1268 aastal venelased Virumaaale tungisid, pi-
dasid eestlased neid ühel kitsal teel kolm
päeva kinni, kuni taanlased kogunesid, mis
näitab, et ka eestlastel vastav korraldus ja so-
jariistad olid.³⁷ Ka tuli vist rahval võitjate
tuludest ja sõdadest üksteise vastu osavõtta.³⁸

Kõike selpoolnimetatuid kokkuvõttes saame
järgmise kohustuste süsteemi, mis eestlaste peale
pandud oli ja millega nad omas vabaduses
kitsendatud olid: I. Naturaalmaksud, nagu küm-
nis ja teised maksud; II. Osavõtmine sojateenis-
tusest; III. Muud teenistused, nagu losside, keri-
kute ja teede ehitamine; IV. Allumine nun-
dijatele kohtupidamises, ehk küll Eesti otsuselid-

35. Bunge, Estland, lhk. 176. —

36. Richter, lhk. 121. —

37. J. Jans, Mõned jooned Eesti agraarseadusandluse arenemiseloo-
st, lhk. 82. —

38. Stavenhagen, lhk. 299. — R. v. Helmersen, Geschichte des
liroländischen Adelsrechts, lhk. 81. neid külsid tuli kaunis teh-
ti ette. —

jate kaastegemisel; V. Sojakumuleerimise kristi-
kule kirikule.

Kesed kohustused olid rahval ainult esial-
gul kanda, sest varsti - ja juba õige varakult -
suurenes kohustuste arv ja määr. 4.

§3. Eestlaste esialgsed õigused.

Isiklik vabadus jäi alguses maksma, sest maa-
isandate poolt rahvale pealepandud maksud
ja teenistused olid ju ainult reaalkohustu-
sed, mitte aga isiklised. Kohtupidamine aga,
nagu see otsuselikejate kaastegemisel sündis,
ei kitsendanud vabadust.³⁹ Samuti jäi ees-
laste omandusõigus liikumata ja liikuva va-
randuse peäle puutumata. Iga eestlase võis
oma varandust müüa, kinnida j. n. e. Põllud,
heinamaad, õigus meestate pidamises ja kala-
püügis⁴⁰ jäid rahva kätte.⁴¹ Ka jahipida-
mises eestlastele mingit kitsendust ei tehtud.⁴²

39. Bunge, Standesverhältnisse, I p. 2. — A. v. Francke = Rose-
neck, Das Agrarwesen der Ostseeprovinzen, lhk. 280. — Ger-
net, lhk. 23. —

40. Bunge, Estland, lhk. 218 nimetab ka külgepüüki. —

41. Richter, lhk. 170. —

42. Bunge, Urkundenbuch, № 299, 1257 aastast: „... ligno-
rum secationem, animalium venationem, arborum mel-
ligerorum extractionem, feni incisionem et omnium
rerum communionem -- libere possidebunt.“ — Bunge,
Estland, lhk. 217. —

Siiet selgub ka, et omandus immobiili, s.o. maa peale - alood - ainult talumehe poolt haritava maa suhtes maksis, kuna selle vastu vassallile maa ainult laenuks antud oli, aloodi neil ei olnud. Mets oli peaaegu tervelt üldises tarvituses sellel kogukonnal, kelle piirides ta asus. Ainult väikene osa oli laenukeeste kasutamiseks.⁴³ Taanlased võisid maad rahvalt ainult seaduslike teel, näiteks, ostu läbi, omandada.⁴⁴

Ka ülevaalmimetatud otsused jäid kohtuajaks järele alles, samuti rahva vanemad (seniores), ühes sellega ka mõned kogukonna õigused.⁴⁵ Nii seutsus alguses laenukeste politsei võimude teostamiseks maal, nähtavasti, ka rahva vanemad omale abiks. Ka pidas alguses rahvas veel endise kumbe järel omi koosolekuid (majja).⁴⁶ Kas ka Eestimaa maaisandad rahvaga konventsioone tegid, nagu see teistes territooriumites Liivimaal ette tuli, ei ole teada, dokumentides igatahes seda kuuski ei leidu.⁴⁷

43. Bunge, Estland, lhx. 215. — Valdemar. Gerike õigus, Art. 2, (Bunge, Altkönigs Rechtsbücher). — Bunge, Estland, lhx. 216. elukohtadest kaugel asuvad metsad võid vahel olid kuningas domäänide hulgas, seal oli puude raiumine eestlastel keelatud, mille kohta ka kriminaalkaartid olid määratud. —
44. A. v. Francke-Roseneck, Zur Geschichte des Lebenswesens in Livland, lhx. 25. —
45. Bunge, Handelsverhältnisse, I § 3. —
46. Bunge, Estland, lhx. 208. — Engelhardt, lhx. 61-62. — N. Main, Omavalitsuse edenemiselugu Liivimaa mannermaal, lhx. 10. —
47. Bunge, Rechtsgeschichte, lhx. 86. —

§4. Eestlaste vabaduse kaotus üldiselt.

Kui taanlased Eestimaa oma alla heitnud olid, hakkasid nemad kõige pealt ennast võidetud maas materiaalselt kindlustama.⁴⁸ Maa rikkus seisis sel ajal peaaegu ainult põllusaadustes ja karjas, mida ka rahvalt maksude näol nõudma hakkati. Kui taanlaste võim tähta kindlustatud, nii väliselt kui sisemiselt, oli, kasvavad ka nõudmised eestlaste vastu. Vili ja kari ei rahuldanud enam laenukehti, vaid nad hakkasid ise omale maa jäpidamist sissekandma, seal juure talupoegi tööle pannes. Kõike seda tähtsust oli ainult väevõimuga ja sundimisega võimalik. Selle vastu katsusid eestlased igal võimalusel oma vabadust alalhoida ja omi seisuslohti kaitsta ja nii tekkiski vasallide ja rahva vahel antagonism, mis kõik see aeg aina kasvav ja lõpuks laenukeeste võiduga lõppes.⁴⁹

Alguses jäi rahva vabadus enam-vähem maksma, kuid juba varsti tulid võiksugused kitsendused juure ja peaaegult sel momendil, kui kõrgem kohtumõistmine laenukeeste kätte läks, millega eestlased kuuluvusse (die Hörigen) sattusid.

48. Vaata muuses ka allpool lhx. 41. —
49. Engelhardt, lhx. 75-76. —

Kuid need võisid igal ajal maast lahkuda. Kõige raskem seisukord tuli aga ühes glebae (glebae) adscriptio'ga s.o. orjusega. Kuid kõik see ei kujunenud korraga - ühe päevaga - välja, vaid läns õige pikkamööda, igas maaosas mitte ühetaoliselt ja peaaegu märkamata. Kus vasall käreدام oli, sääl oli ka rahval rohkem kitsendusi tehtud ja ümberpööratud. Samuti, kus rahvas rohkem vastu törkus, paniti talle rohkem koormatusi pääle. Sellepärast on ka võimata need kolm rekviziti rahva poliitilises elus - vabadust, kuuluvust ja orjust - aja suhtes ära määrata ja kindlatesse perioodidesse jaotada. Võib ainult kindlaks teha, millal enam-vähem veel eestlased vabaduses olid, millal kuuluvus kindlamini juba väljanäinud oli ja millal orjus juba tegelikult maksis suurema rahvahulga kohta. Nii võib siis näha, et kuuluvus küll juba XIII. aastaja teisel poolel maksma hakkas, kuid ainult XIII. ja XIV. aastasadade vahetusel kujunes ta täielikumalt välja.⁵⁰ Küll tuleb jiktumisi juba varakult ette, nagu ühes artiklis (Urkunde) 1240 aastast oli öeldud, et laenuke ja tema maa pääl elavate eestlaste

50. Francke-Rosenack, Das Agrarwesen der Ostseeprovinzen, lkk. 281. —

vahekorid on, nagu isanda ja sulaste vahel, kes tema omaid (eigengehörig) on. Seega võiks siis juba arvata, et vormiline orjus juba siis maksis, nagu seda ka F. G. v. Bunge arvab.⁵¹ Kuid need on ainult üksikud jiktumised ja mitte täpsed definitioonid, sest, kui üldist seisukorda ja asjaolude arenemist silmas pidades, ei võinud see mitte võimalik olla, et orjus juba nii vara teres Põhja-Eestis maksis, mida ka U. Stavenhagen iseäranis toonitab.⁵² Et definitioonid artiklis jades täpsed ei ole, näitab ka veel üks dokument, milles Helmold von Laghe aastal 1329 Pärise kloostle ühe maatüki pärandab; selles dokumentis on ühelt poolt talupojad „minu eestlastes“ nimetatud, teiselt poolt räägitakse aga eestlaste omandusajusest põllude peale; seega ühel dokumentil kannakse üksteisele vasturääkivat põhimõtet.⁵³ Orjus ehk pärispõlv omas kindla kuju ja maksuse ainult peale 1343 aasta suurt nälga,⁵⁴ enne seda ei olnud ta veel laiaulatusliselt ja kindlalt väljakujunenud, vaid ainult enam-vähem üksikud jiktumised talid ette.⁵⁵

51. Bunge, Estland, lkk. 126. — Bunge, Urkundenbuch, N. N. 165, 172, 467, 519. —

52. Stavenhagen, lkk. 297, 299. —

53. Bunge und Toll, Est- und Livländische Brieflade, I, N. 37. —

54. Richter, lkk. 175-177. — Rutenberg, lkk. 361-363. —

55. Engelhardt, lkk. 71-72, 106; lkk. 72: eestlased sattusid maksmata võlgade pärast iseäranis tihti juba õige varakult laenukeste võimule alla. —

§ 5. Kuuluvus.

Rahva kuuluvus kujunes Eestimaa juba varakult välja, sest, esiteks, oli sääl rahva vastapanek kõige tugevam ja tuli karmemaid abinõusid tarvitusele võtta,⁵⁶ teiseks, oli sääl laenumeeste arv palju suurem kui mujal Baltis,⁵⁷ ka oli neil rohkem võimu kaugel asuva metropoolia tõttu, mis neile lubas rahvaga oma heaksarvamise järelle talitada. Kolmandaks ja viimaseks peateguriks oli see, et Harju-Viru vasallid oskasid ennast ruttu organiseerida ja oma mõju maksma panna,⁵⁸ mille järeltulusel ka Valdemar-Eeriku õigus, mis kõige hiljemalt 1315 aastal maksma hakkas, vist aga juba palju varem, nende kätte peale teiste õiguste ka ülema kohtumõistmise andis.⁵⁹

Rahva kuuluvuse aluseks oli asjaolu, et maa mitte enam otseskohe maaisanda käes ei olnud,

56. Läti Hindriku kroonika, XXIV, 7: 1221 aastal panti rahvale peale mässu Harju- ja Virumaal kahe- ja kolmevõrdne maks pääle. — Bunge, Estland, lhk. 22.

57. Nende maatrikid olid aga võrdlemisi väikesed. (Gernet, lhk. 23). —

58. Isäriisi valitsejanna Margareta ajal ja siis veel 1304a, 1306a ja 1343a. kokkutulekutel (Bunge, Estland, lhk. 42, 47, 140, 141). — Francke-Roseneck, Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland, lhk. 13-14; tegelikult jätab Harju-Virumaa XIV. aastajal aadelinabariigi (adelsrepublik) mulje. —

59. Valdemar-Eeriku õigus, Art. 2: "... mit allem rechte in hals unde in hande..." (Bunge, Altlivlands Rechtsbücher). — Schmidt, § 36, 2. — Engelhardt, lhk. 16, 20. — Haverhagen, lhk. 301. —

võid et ta jagude kaupa laenumeelele tarvitamiseks välja jagatud oli, nii et rahvas ei käinud enam maaisandaga otseskohele teel läbi, vaid nende vahel astus kolmas isik — laenumees.⁶⁰ Keskajal oli massid varude, et õigustites asjades isik mitte riigile, vaid vahel olevale isikule — vasallile — allus. Pärismaalaste avalikõigustised kohustused muutusid seega eraõigustiteks.⁶¹

Kuuluvus iseloomustab ennast kolmest küljest, millega ta pärispõlvest lahku läheb. Esiteks, jäi talupoeg ikkagi õiguse subjektiks, s. o. tema isik jäi maksma, ehk ta ka rippuvuses laenumehelt oli. Teiseks, omandusõigus jäi püsima, ehk küll ka kitsendustega. Mõlemis asjus oli talupoeg kuningaga kaitsesõjades ja määrustega kaitsitud. Kolmandaks ja kõige tähtsamaks oli õigus igal ajal maast lahkuda⁶² ja oma arvanemise järel kuhugi teise kohta asuda.⁶³

60. Bunge, Standesverhältnisse, I, § 5. — Engelhardt, lhk. 70-71. —

61. Francke-Roseneck, Das Agrarwesen der Ostsee-provinzen, lhk. 280. —

62. Die Freizügigkeit. —

63. Schmidt, § 36, 2. — Richter, lhk. 122. —

§6. Üleminek orjusele.

Ajajooksul läks rahva seisusord raskemaks, isearamis aga sel silmapilgul, kui laenumehed ise maad harima hakkasid. Seni kui veel alalised sõjad kestsid, olid laenumehed alati väljas ja pidid rahulitama ennast kümnest ja maamansust. Ajad läksid aga rahulisemateks, laenumees asutas omale eri mõisapidamise ja hakkas rohkem talupoja tööpeale, kui maksude peale, rohkem panema.⁶⁴

Peamomendiks oli seega üleminek maarakitsemisest mõisavalitsemiselle.⁶⁵ See protsess algas juba XIII. aastasajal, kuid hoogu sai ta alles XIV. aastasaja algusel ja ühenduses sellega hakkasid ka laenumeele nõudmised talupoegade vastu ning algas teotegemine, sest mõisatoolistena olid ikkagi ju ainult eestitälupojad.⁶⁶

Laenumehed omasid maad mitmel viisil. Nad võisid teha talupoegilt osta. Siis, nagu üle-

64. Brevern, lhx. 280-281. — Gernet, lhx. 22. —

65. E. Teraphim, Löölandische Geschichte, Band I, lhx. 196. — Francke-Roseneck, Das Agrarwesen der Ostseeprovinzen, lhx. 281. „Der Übergang aus der Grundherrschaft in die Gutsherrschaft.“ — Bunge, Estland, lhx. 366-367. „igatahes olid need mõisad vasallidel ikkagi laenuvõiguse järel, misugi mitte nende pärisomandus.“

66. Schmidt, §36, 1. — Bunge, Estland, lhx. 127. — Müller, lhx. 3. — Engelhardt, lhx. 29 järgu, 34-35, 70. —

talupoel oeldud oli; olid eestlaste omanduses ainult põllud ja heinamaad, metsa kohta oli aga vaade, et ta kõikide tarvis on ja, kes teda puhastab ja temast põldu teeb, see saab ta omale.⁶⁷ Ka sel viisil hakkasid vasallid omale talupidamist sisseseadma, muudugi jälle rahva tööga. Ka sai laenumees talupoja maa omale, kui viimane pärijateta surnuv või mässu tõstnud oli.⁶⁸ Viimaks, kihutati sageli ka väevoimuga talupoeg oma maast välja ja häitud põllud sai laenumees omale, kuna väljaastud eestlane kuhugile metsa omale uuesti põldu tegema oli sunnitud hakkama.⁶⁹ 1280. aastal Tallinna piiskopi ja laenumeele vahel tehtud kokkuleppes maksude asjus,⁷⁰ oli peale muu ka öeldud, et vasallid lubavad eestlasi mitte enam vanast maast välja ajada ja siin oma mõisaid asutada, ja kui see peaks veel juhtuma, siis kokkustavad nemad piiskopi nõudmise korral oma süütust vande all tõendama.⁷¹

67. Müller, lhx. 3. —

68. Francke-Roseneck, Das Agrarwesen der Ostseeprovinzen, lhx. 280. — Reimon-Sepp, lhx. 53. —

69. Reimon-Sepp, lhx. 50. — Gernet, lhx. 22. —

70. Bunge, Urkundenbuch, Hft 467, 475, 467. „... si aliquis vasallorum minus iuste allodium edificaverit, Estonos suos ab antiqua terra verbis minacibus, verberibus, p^{re}ce vel pretio effugando...“ —

71. Bunge, Estland, lhx. 124, 127. — Gernet, lhx. 22. — Engelhardt, lhx. 33. —

Koormatuste suurendamiseks mõjusid kaasa ka sa-
gedad vastuhakkamised ja mässud, mille pro-
lest Põhja-Eesti kuulus oli, samuti ka taga-
sivööramine paganausule ja väga palju ka
võitjate tung ennast pikema ajaks kindlus-
tada võidetud maas. ⁷²

Teotegemisega ja maksude suurenemisega kas-
vas rahva vaesus. Juba 1314^{mal} aastal käisid
koormatused Harju-Võru rahvale üle jõu,
nii et laenumehed viljamaaks mõõtu vähen-
tasid, sest nad tundsid põllutööst kasu ja ei
taktanud seda hävitada. ⁷³ Sageasti katsus lae-
numees talupoega oma mõju alla sellega saa-
da, et ta temale võlgu, kõige pealt vilja ja
loomi andis. Seda võlga aga ei suutnud
talumees tasuda, sest et ta teotegemisega
liiga ülekooormatud oli ja sellega täitsa
vasalli võimu alla sattus. ⁷⁴ Lõpuks, ei jää-
nud tal muud üle, kui varandust laenu-
mehele maha jättes äraminna. Talupoeg
läks siis mõne teise vasalli juure, kus pa-
rem elada ja töötada oli, milleks Vana-Lii-
vima territooriumite nutmekesisus hõlbus
oli. Ka miniti maabirahvaste juure või

72. Richter, lhk. 122. — Gernet, lhk. 23. —
73. Bunge, Estland, lhk. 127. — Reiman-Sepp, lhk. 51. —
74. Engelhardt, lhk. 73. —

jällegi linna, ⁷⁵ kus võis vabaks saada. ⁷⁶
Kuid siiski läks lõpuks eestlaste seisukord
nii võlgakannatamaks, ^{ta} et esinedi kaoltusega
vasallide pääle ordumeisterile ja kuningale
ja, et see mingit parandust ei toonud,
siis algas 1343. aasta Jüriöööl suur mäs,
mis ruttu palju maad võttis, kuid lõpuks
Eesti rahvale siiski kurvalt lõppes. ⁷⁷ Pea-
le mässu lõppu halvenes veelgi Eesti rahva
seisukord ja ordu valituse all saavad
Harju-Võru eestlased pärisulasteks, sest lii-
kumisvabadus kitsendati täiesti ja see oli
gi glebe adscriptio. ⁷⁸

§ 7. Vabad eestlased.

Kõik eestlased sattusid hiljemalt XIV^{ma} aas-
tasaja alguseks, nagu ülal tähendatud oli, kuu-
lurusse. Ainult mõned üksikud, kes millegi
pärast maaisandate heaksarvamist olid leidnud,
said eesõigustatud ja neile väikesed maatakid
antud, mis maksudest ja koormatustest vabas-
tatud olid ja nende harjatelt ainult sõjateenis-

75. Bunge, Estland, lhk. 92. — Müller, lhk. 3-4. —
76. "Hädleift macht frei!" — Reiman-Sepp, lhk. 51-52. —
77. Ruusovi kroonika, Ser. rer. Liv., II, lhk. 24. —
78. Richter, lhk. 175-177. — Putenberg, lhk. 356-360. — Ruusovi
kroonikas, Ser. rer. Liv., II, lhk. 28 on kirjeldatud pikalt
eestlaste viiete seisukord iseäranis Harju-Võrumaal, kuid
see puudutab rohkem XIV. aastaja lõppu. (Bunge, Est-
land, lhk. 128). —

tust nõuti. Kuid need olid ainult üksikud erandid ja niisugust seisukorda, nagu Kura-
maa vabadel talupoegadel oli, Eestimaa ei
tuntud. Seisugused eestlased moodustasid
vahelüli talumehe ja laenuke vahel ja
igatahes aadeli seisusse nad mitte ei kuulunud.⁷⁹ Ka Gutvali kloostris⁸⁰ maadel elava-
kelt eestlastelt nõuti ainult sõjateenistusest
osavõtmist, maksudest ja tegudest olid nad
vabastatud.⁸¹

Taani valituse maksuramatus⁸² on määrus
tehtud, et Harjumaa laenukeste hulgas algu-
ses ka üks eestlane Klemens - Clemens estonus-
-olevat olnud. Breverni arvates oli see üks
Eesti pealikute, kes taanlaste poole hoidis
ja sellepärast maa laenuks sai. Kui 1227
aastal ordu Harjumaa valdas, aeti see eest-
lane sealt välja ja kui Taani 1238 aastal
Harjumaa uuesti omas, jäi Klemens ikkagi
oma laenust ilma.⁸³

Ka üksikud talupojad, kes juba varasult
linna pääsesid, omasid seal vaba-linnakoda-

79 B. Anosovi kroonika, Ser. rez. lii. II, lxx. 15: „Welkese Estan-
-sion redelien gegen de Düdenken gehalten hebben, de
sint des Trybates vnd Hauedenste entpriet worden.“ —
Bunge, Handelsverhältnisse, I § 12. — Bunge, Estland, lxx.
129-130. — Seraphim, lxx. 198. — Richter, lxx. 171. —
Havenhagen, lxx. 322-323. —

80 Gutvali ehk Doma klooster asus ise küll Gotlandi saarel,
kuid tal olid Eestimaa mõnend maatikuid. (Bunge, Est-
land, lxx. 197). —

niku õigused.⁸⁴ Mõned märkused Tallinna
linnaradamatutes näitavad, et ka eestlased
linna kogukonna (Stadtgemeinde) liikmed
olid; ⁸⁵ nii maksavad nad linnamaksusi, ⁸⁶
teises kohas esineb üks eestlane majaomani-
kuna.⁸⁷

§ 8. Drellid.

Ka vastupidine näitus tuli ette. Isik, ena-
masti eestlane, kes sõjas, mässul, vastuhakkami-
sel värgi võetud või jällegi surmale mõis-
tetud oli, sattus isemoodi seisukorda. Ta oli
Drell (Drelle), s. o., isiklik vri - pärislane - ja te-
da võib laenukes igal ajal lahus maast ära-
minia. Drell oli kõik inimene õigused kaota-
nud.⁸⁸ Niisuguse vahetord kestis teatud aeg
või kuni Drelli surmani. Harju- Viimaaal oli
Drellle rohkem kui mujal Liivimaal ja sage-
dasti tehti selles inimene ilma õigustise alusita.⁸⁹

81. Bunge und Toll, Brieflade, I N^o 25. aastal 1230 Eriik Mand-
vedi poolt antud täoetuskirj. —

82. Liber census Daniae seati arvata vasti XIII. aastaseja keeskpai-
gas kokku. —

83. Brevern, lxx. 85-86. — Havenhagen, lxx. 323. —

84. Bunge, Urkundenbuch, N^o 925 (1337a). — Bunge, Estland, lxx.
129. — Täoetus kirj N^o 925: „... item unus Esto in domo Ja-
cobi de Gotlandia... (ja teised)... tenentur dare concivium.“ —

85. Bunge, Estland, lxx. 161. —

86. Bunge, Urkundenbuch, N^o N^o 924, 71. —

87. Bunge, Urkundenbuch, N^o N^o 935, 141. —

88. Schmidt, § 36, 6. — Reiman - Lepp, lxx. 51. — Havenhagen, lxx.
303. — Engelhardt, lxx. 67. —

89. Bunge, Handelsverhältnisse, I § 8. näit teinid pärast vist ka kupa-
teenijad (Hoplute). — Rutenberg, lxx. 124, 364-365. —

§ 9. Protsessõigus.

Taanlaste tulekuga kaotati rahva kohtus ära ja seati eestlased võõra kohtuvõimu alla. Sellepeale vaatamata tuli alguses ka veel kaunis tihti rusikavõigust ja verist kättemaksu ette, iseäranis säääl, kus ainult eraintress kaalu pääl oli, ehk küll omavoli tarvitamine 1238 aastal Mõdeena Villemi poolt ära keelatud oli.⁹⁰ Kohtumõistmises saadeti maale sundijad laiali, kes kuningaga⁹¹ nimel kohut maistisid.⁹² Maxande sissenõudmine ja sõjateenisusse kutsumine oli ka sundijate kompetentis, samuti ka poliitsiline võim.⁹³ Sellega olid rahvale juba kitsendused tehtud. Kui maa laenumestele välgia jagati, siis alam kohtumõistmine (an Haut und Haar, tsiviil asjus) sundijatele nende kätte ja vähe hiljemalt ka ülem kohtumõistmine (an Hals und Hand, kriminaal asjus).⁹⁴ Neis maades, mis otsekohe kuningale allusid, jäi jurisdiktsioon en-

90. Bunge, Estland, lhk. 229, 353-354. — Russori kroonika, Ser. rez. Liv., II, lhk. 28. —

91. Tallinna piiskopi adramaades viimase nimel (Schmidt, § 38, 2). — Taani kuningas oli Estimaa hertsog-dux Estoniae — ja Estimaa polnud mitte Taani riigi osa, vaid allus otsekohe Taani kuningale (Schiemann, II, lhk. 77). —

92. Bunge, Estland, lhk. 203. —

93. Schmidt, § 40. — Bunge, Estland, lhk. 206, 208. —

94. Vaata lhk. 20. —

95. Bunge, Landesverhältnisse, I § 5. — Bunge, Estland, lhk. 124, 202. —

diselt sundijate kätte.⁹⁶ Ka eestlased võtsid alguses kohtumõistmises osa; nimelt pidi laenumees, kelle maalal süüalune talupoeg kinni võeti kohtuistungile veel mõne teise laenumehet^{kaasistujana} ja paar talumest, kes otsekohe jätaks olid, kutsuma.⁹⁷

Kas otsekohe pääle ja kubu nimelt appellerida võimalik oli, ei ole mitte teada.⁹⁸

Kohtupidamises domineeris süüdistusprintsip (akkusatsioonprintsip) põhimõtte järel: „kus pole süüdistajat, seal pole ka kohut.“⁹⁹

Protsessi käik oli lihtne; kui kaabaja kedagil mõnes raskemas kuriteos süüdistada vande all kaebuse tõstis, siis võis kaebalune ainult raudkandmise (Eisenprobe) oma süü tagasilükata.¹⁰⁰ Kuigi paavsti poolt raudkandmine keelatud oli, tarvitasid laenumehed siiski seda abinõud.¹⁰¹ Kui kurjategija mõne väiksema süüteo toimepanemisel, näiteks vargusel, teo päält kinni võeti, siis pidi

96. Bunge, Estland, lhk. 108. —

97. Russori kroonika, Ser. rez. Liv., II, lhk. 28: „peale kaebuse ette-
toomist ei teinud kohtulised otsekohe, vaid väkisid, sest va-
nemad talumehed pidid vana maakoobe järel õigust leidma
ja otsekohe süüaluse kohta tegema (Folge). — Rutenberg, II köide
eesõnas, lhk. VI-VII, ütles, et XVII. aastajäl ja edaspidi pidi küll
rahva esitajad kohtuasjus otsekohe tegema, s.o., õigust leidma (das
Recht finden), kuid laenumehed hoolitsid ka selle eest, et ai-
nult seda leiti, mis peremehed otsisid. — Bunge, Estland, lhk.
332. — Schmidt, § 44. —

98. Bunge, Estland, lhk. 332. —

99. F. Hillmann, Beiträge zur Kenntnis der altlivländischen Bauernrech-
te, lhk. 36-37. —

100. Bunge, Urkundenbuch, II, Reg. 713 (1306 aastast). —

101. Bunge, Urkundenbuch, I, Reg. 62, 143. — Schmidt, § 57. — Richter, lhk.
211 ja 173. — Helmersen, lhk. 81: rauaproov, mis küll kord juba

Kahjuksaja kolm meest abiks võetud, kes vande all se-
 da tunnistama pidid. Kui süüalune teo päält mitte
 ei olnud kinni võetud, siis võis ta vandeaga oma
 süü tagasi lükata. ¹⁰² Tunnistajatena võisid ainult
 mehed ja nimelt ainult noisugused, kellel kõik õi-
 gused olid (unbescholten), esineda. ¹⁰³

Küsimus on laktine, kas süüalune kohtule allus kuri-
 teo toimimise eoka järel või kinnivõtmise koha
 järel. ¹⁰⁴

Eesti talumus oli täitsa õigusvõimeline seni, kui
 kui tal õiguse kaotust polnud (sines rechten un-
 bespraken) ja ta võis enamasti vande abil te-
 ma vastu tõstetud nõudmist tagasilükata. Kui
 aga juba mitmendat korda tema vastu kahtus tõs-
 tetud oli, siis võis ta ennast ainult raudkandmis-
 ga, s.o., jumala otsusega, vabastada. ¹⁰⁵

Kohtupidamine ühelistes asjus allus täitsa kanoo-
 niõigusele ja oli vaimuliku seisuse käes. Kahjuks
 püüdnud allikad selle protsessi käigu kohta. ¹⁰⁶

Kõrvaldatud oli, kuni alalise sõjaseisukorra ja eestlaste saagivate mäs-
 sude tõttu süüsi suuresti tarvitusele võtta. — Rutenberg, lhx 275.
 metsas raudproov andis iga eestlasele iga suurlase kätte. —

102. Bunge, Estland, lhx. 357, 358. —

103. Bunge, Estland, lhx. 342 ja joonealune 76. —

104. Stillmark, lhx. 60. — Schmidt, § 44, 1 ja § 44, 3 vahel kontrovers! —

105. Stillmark, lhx 25 järgm. —

106. Bunge, Estland, lhx. 185 ja 329. —

§ 10. Õigusraamatud.

Rahvas paenutati Eestimaa allaheitmisega võit-
 jate ja isearanis Laksamaal sel ajal maksvate
 kriminaalõiguse normide alla. Kriminaalnormid
 arensid Läänemaal harjumusõigusliselt, mis õige
 aegamööda kestis, mispärast nad ka õige kon-
 servatiivsetes jäid. ¹⁰⁷ Talurahva õigusraamatu-
 test on alalhoidunud mitu retantsiooni, kuid
 mitte üks neist pole viisi Eestimaa jaoks, ¹⁰⁸ kuid
 arvesse võttes tolleaegset Baltimaade ühetaolist
 arenemist õiguse suhtes ja alalõpmata sidet üksi-
 kute territooriumite vahel, võib neid norme ka
 Eestimaa jaoks maksvatena lugeda. ¹⁰⁹ Talurahva
 kohta käivad normid olid hiljemalt XIV. aas-
 tasajal õigusraamatute näol kirja pandud. Need
 õigusraamatud sisaldavad seega juba palju varem-
 mal ajal maksvat õigust. ¹¹⁰ Kõik õigusraama-
 tud on daväljaanded ja nende kokkuseadmise juu-
 res olid viististi ka rahva vanema- ja -stusleid-
 jad abiks võetud. ¹¹¹ Kui võrd talurahva õigus-
 raamatud eestlaste kolleõigust sisaldavad, on
 väga raske kindlaks teha. ¹¹²

107. Stillmark, lhx. 1. —

108. lhx küll nõndanimetatud „Liivi talurahvaõigus“ (livisches
 Bauernrecht) 1846a. „Punase Raamatu“ võeti. — Bunge,
 Rechtsgeschichte, lhx. 117. — Stillmark, lhx. 6. —

109. Stillmark, lhx. 21. — Schmidt, § 9. —

110. L. Hasso, Võõrasõnaste ja sõjavõõrasõnaste sõnaraamat, lhx. 19. —
 Stillmark, lhx. 23. — Schmidt, lhx. 120/48. —

111. Bunge, Rechtsgeschichte, § 54-56. — Richter, lhx. 172-174. — Still-
 mark, lhx. 20-21. —

§ 11. Tsiviilõigus.

Tsiviilõigusliste normide poolest on talurahva õigus väga vaene.

Asiõigus, peaaegalikult omandusõigus, maksis alguses täiesti.¹¹³ Tiiski oli eestlaste omandusõigus immobiliide peäle osalt kitsendatud ja Taari perioodi lõpul isegi ainult prekaarne.¹¹⁴

Kohustusõiguse normide puudus talurahva õigusraamatutes on tingitud sellest, et sel ajal kõik toimingud väga lihtsad ja üldse vähe tarvilised olid.¹¹⁵ Ostu-müügi leping, ühisus (societas), teenistusleping ja veel mõned teised lepingud olid ettenähtud. Mõnda võis talupoeg ainult maasaaduseid, misid ei olnud eestlastel äriotsustabega kauplemine lubatud. Ka pandiõigus oli maaõiguse teenistuslepingu kohta oli oeldud, et kui sulane ehk teenijatuudruu enneaegu teenitusest lahkusid, siis jäid nad palgast ilma.¹¹⁶

Perenonnaõigus oli juriidiliselt vähe arendatud, ta oli rohkem perenonna elusse jäetud. Abieluõigus seisis täiesti kanooni õiguse põhimõtetel, kuigi ka alguses rahvale mõned erandid tehti, et te- ja kergem oleks ristiusus hoida. Nii oli abielu

112. Bunge, Estland, lkk. 233. Kuivõrd saksa õigus talurahva eraõigusliste vaherõvide peale mõjus, pole võimalik allikate puudusel kindlaks teha. —

113. Vaata lkk. 15. —

114. Bunge, Estland lkk. 124. —

115. Bunge, Estland, lkk. 291. —

116. Straford Pauer-Recht in Liefland § 45 (Hilmar, lkk. 65-67). —

ligemate sugulaste vahel 4^{ma} astmeni (graadini) lubatud. Ka enne ristimist toimetatud abielu jäeti maksvaks, kui ta ka kanooni õigusele vastu käis. Ka ei kuulatud surmud venna lesknaise-ga abielluda, kui surmud vend lasteta oli, sest see komme oli rahval sirgejuurdunud.¹¹⁷ Need erandid tehti muidugi ainult alguses, kui võitjatel veel suurt võimu ei olnud. Juba paavst Gregorius IX kitsendas neid lubadusi 1236 aastal oma bulli läbi¹¹⁸ ja vägivõtteks kanooni õigusele jäeti ainult veel õigus enne ristimist võetud naist edasi jätta, kui see Moosese, s.o., Jumala seadusele ainult vastu ei käinud.¹¹⁹

Pärijatena olid talumehe surma korral esimeses järjekorras tema lapsed ja lesk, kes aga pärandusejätja võlud väljamaaksoma kohustatud olid.¹²⁰

Kõiki kokkuvõttes võib ütelda, et tsiviilõigus rahva seas vähe arenenud oli ja õigusraamatutes ainult üksikud normid ettenähtud olid ja nimelt riisugused, mis sagedamini tarvita mist leidsid. Ka rahva poliitiline seisukord, mis korralduselt halvemaks läks, ei arenenud tsiviilõiguslike vaherõvide, vaid, vastuoksa, mõjus sellaks kaasa, et ikka rohkem ja rohkem

117. Bunge, Urkundenbuch, 13, Reg. III, lkk. 2. See tähestus oli küll peaaegalikult Lääne-Eesti jaoks, kuid oli kahtlemata ka Eesti-maal tarvilik. (Bunge, Estland, lkk. 235, joonealune 9). —

118. Bunge, Urkundenbuch № 145: "Praeterea supra dicti neophiti libere primas uxores suas retineant, quas ante baptismi gratiam receperint, habentes dumtaxat acceptas, quas lex divina habere prohibet." —

norme sai tarvitusest kõrvaldatud. Jaani valituse lõpus ei olnud talupoegade eraõigusest peaaegu midagi enam järele jäänud, sest eestlased olid juba peaaegu täiesti peremeeste võimu all.¹²¹

§ 12. Kriminaalõigus.

Talurahvaõiguse kriminaalnõrmiid esinevad Väina-Liivimaal ülemineku staadiumis: ühed lükkavad karistuse asemel kompositsiooni - valuska (Buse) - makssta,¹²² teistel normidel seda ettenähtud ei ole,¹²³ sest nio on avalik riigikaristus määratud.¹²⁴

Karistuste määrade kõrval kõiksuguste kehavigastuste eest, mille eest rahatrakvid olid määratud, leidub rohkesti norme ka varandusliste süütegude kohta. Kõige rohkem norme on varguse kohta. Väimast klassifitseeriti esiteks väärtsuse järel ja teiseks koha järel mitmesse liiki. Nii oli veskil ja kirikus toimepandud varguse eest suurem karistus ettenähtud. Surmanuhtlus oli määratud, kui talupoeg kümmit varastanud oli, sest sellega oli ahtlesi trauudus maaisandale murstud.¹²⁵ Sama karistus

- 119. Bunge, Eotland, lhx. 234 järgm. —
- 120. Stillmark, lhx. 29-35 (terve § kohta). —
- 121. Bunge, Estland, lhx. 233. —
- 122. Näitaks, kehavigastusel. —
- 123. Näitaks, vägistanisel. —
- 124. Stillmark, lhx. 35 järgm. —
- 125. Surmanuhtlus saadeti pea maharaimmisega täide. —

oli piirimäärnide riksumise eest, sest raske oli piire jälle kindlaks teha. Võrdlemisi väikene karistus oli heinavarguse eest - tuli ainult heinad taruda ja peale selle väikene rahatrakmakssta - sest oli ju alguses heinamaa, nagu metoki, rahva üldises tarvituses. Niusamuti oli rahatrak määratud, kui keegi omi loomi väivõimuga ära viis, kui väimased teise inimese poolt oma põllu riksumise pärast kinnipeeti, sest tuli enne seda ära taruda tehtud kahju.

Pöövinnuse korral üle 6 penni väärtsuses oli surmanuhtlus määratud. Omastamise mõte polnud veel täiesti võlgakujunenud, ta loeti enamasti varguseks. Ka nimetatase talurahvaõiguses tulesüütamist ja võõra põllu tarvitamist. Pettus ja võltsimine ei olnud arutahendatud.¹²⁶

Fluritar on tähendada, et talupoja surmanise eest nõuti 40 marka kompositsiooni, vabainimese surmanise eest (mitte aadeliseisusest) aga kahekordne karistusmaka - nimelt 80 marka. Tapmise eest oli ratas ja usuvastaste süütegude eest põletamine määratud.¹²⁷ Kuriteod mõnede kohtades, nagu kirkutes, teedel ja saunades, karistati kõrgemal määral.¹²⁸ Vägistamine karistati surmanuhtlusega. Ka ihu nuhtlu-

- 126. Stillmark, lhx. 43 järgm. —
- 127. Põletamisega karistati ka 1315. aastal näija ajal üks talumees, kes oma lapsi tapnud ja ärasõõnud oli ja sama otstarbega ka oma naist ära tappe tahtis. (B. Hoerace viimkroonika [Renner, lhx. 75]). —
- 128. Bunge, Estland, lhx. 303. — Stillmark, lhx. 56. —

sed olid tarvilikud, näitena sõjateenistuse kohusest koevalkohõlmise eest. ¹²⁹ Talioon-printsiip oli mõnes asjas ka veel massiv. Nii oli öeldud, et kui üks inimene teist hammustab, siis peab ta iga hamba kolme margaga lunastama, või muude lüüakse tal samad hambad välja. ¹³⁰

Lõpuks võiks veel aratähendada, et mitme kuriteo liigitamisviisid ja üldise pagudeel kriminaalnormidel palju ühist Skandinaavia omadega on, isegi rohkem kui Lassa omadega, nagu F. Hillmark arvab. ¹³¹

§ 13. Rahva majandusline seisukord.

XIII^{ma} aastasaja algus tõi suure muudatuse rahva majanduslike elusse. Ei olnud enam endist vabadust loodusvarade kasutamises, sest need peremehed hakkasid kõik enda kätte kiskuma ja rahva omanduse kasutamist kitsendama. Ka polnud eestlastel enam nii palju vabata aega töö tegemises, sest tuli tihti võitjate teenistuses olla. Võiks ju küll arvata, et Lääne kultuur pidi rahva majanduslist olukorda tõstma ja need õpetused majapidam-

129. Bunge, Estland, lhek. 315. —
 130. Hillmark, lhek. 23 ja 66. — Schmidt, § 52, 2. — Vaata üldiselt ka Bunge, Estland, lhek. 294-327. —
 131. Hillmark, lhek. 60. —

mist paremale järjele seadma. Kuid vaevalt võib sellega tõsiselt arvestada. Tõsi küll, et eestlased nägid Lääne-Euroopa kultuuri saavutusi ja mõju, kuid see ei parandanud nende seisukorda, vaid, vastupidi, viis teda veel allapoole, sest kõigest kultuurist ei saanud rahvas mitte midagi oma elujärje tõstmiseks. Kõik rahva poolt tehtud tööde tagajärjed läksid ainult nende peremeeste kasuks, rahvas ise jäi aga veelgi vaesemaks. ¹³²

Põldurid eestlased väga palju ei harinud, enamasti ainult oma tarbeks ja neid külvati peaaegjalikult ristik, otri ja naeri ning vähe-mal möödul ka kaeru, nisu ja linu. ¹³³

Isaaranis viljakandev olevat Virumaa olnud. ¹³⁴ Kuid põlduselt tuli kümnist ja teisi maksusid tasuda ja edaspidi, kui laenukõne ise maad harima hakkasid, võeti pealgi tihti põllud talupoegilt ära, mis kõik väga raskelt rahva majapidamise peale mõjus. ¹³⁵

Läti Hindreue kroonikas on mitmes kohas öeldud, kuidas võitjad rahvalt palju loomi ära võt-

132. Hampmann, Eesti ajalugu, lhek. 69. — Reiman - Sepp, lhek. 53. —
 133. Bunge, Estland, lhek. 214. — Francke, Die Eingeborenen Alt-Livlands im XIII. Jahrhundert, lhek. 350. — Linnade kohta: Bunge, Urkundenbuch, N^o 932, 6. —
 134. Bunge, Rechtsgeschichte, lhek. 70. —
 135. Perioodi lõppuol veeti juba ristik ja osalt ka linu välja, isaaranis Rootsi ja Soome. (Bunge, Estland, lhek. 215, 224. — Reiman - Sepp, lhek. 51.) —

nuud olid, näitens üks kohas langes võitjate kätte korraga 4000 härga ja lehma ning suur hulk hobuseid.¹³⁶ Karjapidamine oli eestlastel ennemalt kõige suuremaks tuluallikaks,¹³⁷ kuid taanlaste valitsuse ajal sai rahvas palju kähju, sest tuli suutele peremeestele palju loomi ja hobuseid anda.

Vähem said jahipidamine, kalapüük ja metsatöö kannatada. Metsi oli sel ajal Eesti maal väga palju,¹³⁸ mitmed neist ulatasid mitmekümne versta peale ja vähearvulised võitjad ei ulatanud koke kaugematesse metsadesse ja soodesse,¹³⁹ kus rahvas kaua veel vabaduses elada võis.¹⁴⁰ Mee ja vaha peale olid võitjad väga mairad ja seda tuli neile väga palju anda.¹⁴¹

Elumajad jäid rahval samadaks, nagu nad enne taanlaste tulekut olid. Kuigi eestlased müüid telliskivi põletamist ja lubja tarvitamist õppisid ja peremeestele lossid ja kirikusid ehitasid, jäid nad ikkagi oma suitsutaredesse elama—

136. Lati Hindneku kroonika, XIV § 10, see koht küib küll eesti Läänemaa kohta. — Richter, lhx. 50. — Bunge, Rechts-geschichte, lhx. 71. —
 137. Bunge, Estland, lhx. 216. —
 138. Richter, lhx. 47; murekas ütleb ta, et ka taanlastel palju oli. —
 139. Näitens, oli Alutaga raba pind 250 rüütversta (Richter, lhx. 47). —
 140. Reiman = Sepp, lhx. 49. —
 141. Bunge, Rechtsgeschichte, § 37. — Reiman = Sepp, lhx. 10-11. — Richter, lhx. 50. — Seraphim, lhx. 23-24. —

eluruum, saun, köök ja laut — kõik oli enamasti ühe ja sellesama katuse all ja vili ning toidumained hoiti koobastes.¹⁴² Hindlused, see tähendab Eesti maalinnad, mis vanasti kaitset pakkusid, olid lõhutatud, nii et välise vaenlase, näitens venelaste, tulekul,¹⁴³ ei olnud inimeste ega loomade jaoks varjupaika, mis õige kähjulikult majapidamise peale mõjus.¹⁴⁴

Ka eestlaste riietamisviis ei muutunud. Ei lubanud ja laenuked, et võidetud rahvas neilt midagi omaks. Eestlased kandisid, nagu isesisivase ajalgi riiet, mis vadmalt valmistatud oli, enamasti tumedat karva. Kõik tarberiietatud, nende seas ka majahukud, tehti ikkagi ainult puust.

Laevahitust ja üldise laevandust ei saanud rahkem arendada ja kauplemine naaberriikidega, nagu see ennemalt väga laialt sündis, polnud enam võimalik, sest taanlased võtsid ta oma kätte ja pärastpool keelati kauplemine eestlastele koguni ära.¹⁴⁵ Rauda, soola, vadmali ja teisi tarvilikku tarbeaineid võis müüid kalli hinnaga eest ainult laenukestelt või linnas osta. Kõiki, mis eestlased enne ise väljamaale müüsid, nagu nahku,¹⁴⁶ vaha, lambarasvat ja teisi aineid tuli müüid laenukeestele

142. Francke, Die Eingeborenen Althollands im XIII. Jahrhundert, lhx. 307, 308. —
 143. Nagu 1253, 1268, 1323 ja teistel aastatel (Bunge, Estland, lhx. 40, 42, ja 54). —
 144. Richter, lhx. 50. — Seraphim, lhx. 22-23. — Kaufmann, lhx. 69. —
 145. Vaata ülavalpool, lhx. 32. —
 146. Nagu ilves, tõku, saarna, kobra, seara, rebane, hundi ja karu nahad. (Francke-Rosenfeld, Das Uyserswesen der Ostprovinzen, lhx. 278. — Reiman = Sepp, lhx. 11). —

otava hinna eest ära anda, kui seda müümiseks üldse veel oli. Metalle ja eriti raha, mida rahvas enamalt võrastelt kaupmeestelt sai, nii Läänest kui ka Itäst, või mida ka sagidasti meresõit-
 del rööviti, ¹⁴⁷ niid enam saada ei olnud, sest rah-
 vas oli lähikäimise viimase aja eemaldatud.

Kõik raskemad tööd, mis iseseisvuse ajajärgul
 orjade poolt, keda sõjavangidest saadi, ¹⁴⁸ toimetati,
 tuli niid eestlastel ise teha. ¹⁴⁹

1265 aastal hakati Tallinnas raha lööma ja ni-
 melt ühest margast peeniksest hõbedat löödi 6 mee-
 ka 2 ööri pennilistes tükkides. Selle kõrvale olid
 tarvitusel ka kirkungused välgimaa, iseäranis
 Laxsa linnade, rahad ja esialgul ka veel, nagu see
 varemalt oli; metsloomade nahad (nagatse). ¹⁵⁰

Rahva majandusline seisukord muutus ick-
 viletsamaks, mida enam võime laenumehed oma
 kätte said. Talupoeg sattus järkjärgult poliiti-
 liselt, seda kiiremini aga majandusliselt laenu-
 mustelt rippurasse seisukorda. ¹⁵¹ Põllusaak ja

147. Fransche, Die Eingeborenen Allierlands im XIII. Jahrhundert, ltk. 362.

148. Schmidt, §5.

149. Põllutööd tegid iseseisvuse ajal ainult orjad ja naised, sest
 mustel olid teised rasvad tööd, nagu karjakasvatus, jahipidamine,
 kalapüük ja ka spatioo es. — Fransche, Die Eingeborenen All-
 lierlands im XIII. Jahrhundert, ltk. 353. — Richter, ltk. 50-53.
 Bunge, Rechtsgeschichte § 37, 38. — Reiman = Lapp, ltk. 11. — Se-
 raphim, ltk. 24.

150. Bunge, Estland, ltk. 224 järgu. — Reiman = Lapp, ltk. 11 — Richter, ltk.
 281.

151. Engelhardt, ltk. 70.

Karjakasvatus vähenes ja halvenes, sest tuli pelg-
 maksid makssta ja kõige paremal tööajal pe-
 remeestele teod teha. Lää juunde tulid veel lae-
 numeeste tülid, väliste vaenlaste sissetungimised ja
 laostamised ja iseäranis aastast 1315 kuni 1318
 suur nälg ja katk, mis nii kui nii juba vi-
 letsale talupoja järjekle veel rohkem kahji süü-
 nitasid. ¹⁵²

§ 14. Rahva kultuuriline seisukord.

Lääne-Euroopa kultuuri mõju eestlaste peale võib
 ainult siis öieti hinnata, kui on kindlaks tehtud need
 motiivid, mis taanlasi ja teisi germaani rahvaid kes-
 timaad oma alla haita surdisid. Need motiivid on
 Professor Oldenop'i järel järgmised: Esiteks, valda-
 mistung, s.o. tung maade allahitumiseks, temaga ses-
 tud oli, teiseks, materiaalne moment — võidetud
 maaga talitatuise nagu eramandusega. Kolman-
 daks tuleb juure veel usuline põhimõte — tung
 kristliku viriku mõju laiendamiseks paganate
 ristimise läbi. Kõik kolm motiivi sulasid üh-
 te, kus juures prävaleerivatena esimesed kaks jäid
 ja nii omas taanlaste ekspansioon Vääkmeri ajal
 kristliku valdumise laadi. ¹⁵³

152. Näga kohta: Pussovi kroonika, Ser. nr. Liv., II, ltk. 23: „Anno 1315.
 ys eine vnerhörte grüveliche jure tydt an Hoene vnde
 anderer. Nothroff in Lyfflandt, vnde in allen vmmeliggenden
 Landen gewesen...“ Kolm aastat järjest olivat suris ja odra ära
 külmanud. — Vaata ka allpool, ltk. 48.

Näit kolmest motiivist väljamineks võib konsta-
teerida, et võitjad eestlaste seas kultuuri edendada
ei võinud, sest et neil hoopis teistsugused sihid
olid. Kultuuri positiivset mõju võib ainult neis
asjus näha, mis võitjate eneste huvides olid ja
nende materjale seisukorra tõstmiseks kaa-
sa aitasid.¹⁵⁴

Kui eestlased XIII. aastasaja alguses võõra va-
lituse alla sattusid, mille läbi muuska ka Lää-
ne-Euroopaga kindlamad sidemed sõlmiti,¹⁵⁵ ei
võinud see tagajärjedeta rahva hariduslike ta-
sapinnale olla. Ehk küll eestlased ka varemalt
juba ühendust kultuurmaadega kauplemise teel
pidasid, isärasnis Skandinaaviaga,¹⁵⁶ siis oli see
siiski ainult väga pealiskaudne ja lühike side.
Ühendus Idaaega aga hariduslikest midagi paraku-
ta ei muutnud.

Eestlased õppisid taanlastelt, eriti, kivihituse chi-
tama, nägid väljamaa töö- ja sõjariistu ja muid
asju ja tööstussaaduseid, mis Eestimaaile toodi.
Haridusline tasapind tõusis üldiselt.¹⁵⁷ Enne-
malt oli kõik elu ainult primitiivse talupi-
tanuse ja jahki peale sehitatud, nüüd aga läks

153. H. Oldenop. Die Anfänge der katholischen Kirche bei den
Ostseefinnen, lhek. 9-15 (Die Motive der mittelalterlichen
Expansion). —

154. Lää käib kõige pealt, näitaks, kivihituse ehitamise õpetus
eestlastele j. p. m. —

155. Arbuov, lhek. 77: sel ajal oli liikumine väga suur ja
reisiti väga palju. —

ta mitmeksisemaks.¹⁵⁸

Kus päris tõsiselt tööd tehti ja talupoeg pal-
ju õppida võis, oli küll Eestimaaal peaaegu ai-
museks kohaks Paadise klooster,¹⁵⁹ kus tööarman-
tajad mungad eestlastele aia- ja juureviljakas-
vatamist¹⁶⁰ ning kõiksugu muud käsitööd õpe-
tasid.¹⁶¹ Jaani valituse lõpu pool leidub juba
mitmes dokumendis märkusi viljakaedade üle.¹⁶²
Ka Tallinnas, kus elu vabam oli, võis palju
õppida,¹⁶³ kuid sinna pääsis vaevalt mõni est-
lane.

Ka õppisid eestlased mõnda aega vastu võitjate
taktmist või nende teadmata, nagu näitaks,
Läti Hindriku kroonikas mitmes kohas öel-
dud on, kuidas eestlased sakslaste sõjariistu,
isärasnis sõja-masinaid, käisid vaatamas, et neid
sis omale ehitada ja sakslaste vastu pärast
tarvitada.

Rahva haridust võitjad tõsta ei muutnud. Võib
ennemalt ütelda, et ta allapoole läks, sest eestla-

156. Richter, lhek. 53.

157. Reiman = Sepp, lhek. 53. —

158. Francke-Rosenow, Das Agrarwesen in den Ostseeprovinzen, lhek.
278 järgm. —

159. Tsistertsiumi ordu asus sinna 1305 aastal (Reiman = Sepp,
lhek. 55). — Autenberg, lhek. 250. —

160. Richter, lhek. 50: juurevilja kasvatamine oli eestlastel en-
nemalt vist tundmata. —

161. Kampmann, Eesti ajalugu, lhek. 59. — Reiman = Sepp, lhek. 55. —

162. Bunge, Urkundenbuch, № 829a) ja teised. — Bunge, Estland, lhek.
215. —

163. Tallinna tööstuskarude mitmeksisusust vaata Bunge, Estland, lhek.
219-220. —

sed õppisid oma peremestelt ka pagu hallu. Läänemehed ja preestrid ei olnud ise haritud. Esimesed orkasid küll sõjakunsti ja teised katoliiku usu pealesundimist, mitte aga rahvale haridust anda.

Rahva hingeelusse tungida ja temale isganulgselt õpetust ja juhatusi anda, seda võitjad ei mõistnud ega tahtnud ja ei võimudki mõista ja tehta, kui selleaegsed Lääne-Euroopa olusid ja väärtused ja ka ekspansiooni motive selmaspidada.¹⁶⁴

Liiski püüdsid mõned võimalikud rahva eestiselt hoolitseda, kuid see ei annud tagajärge, sest Eestimaal oli ju näin võim ilmalik ja võimalikkudel polnud palju võimu. Rahva õpetamise kohta pole mingisuguseid teateid olemas, sellekohalt ei või ka võimaliku seisuse ja rahva vahetada selles asjas selgitada.¹⁶⁵

Liikumisvabadus oli kitsendatud, kooskäimised olid keelatud, meresõitused ei saanud enam ettevihta ja see viis handuslike tasapinna allapoole, sest selle läbi oli rahva sihtaring vähenenud.

1343 aasta Jüröö mässi organiseerimise juures võib täheldada, et kuigi ka eestlased rõhutatud juba olid, ei puudunud neil süski ei omavaheline salaliikumine ja ei olnud veel vabadusepõlv

164. M. Kampmann, Eesti kirjandusloo peajooned, I, lhk. 139. — Rutenberg, lhk. 310. —

165. Bunge, Estland, lhk. 200. —

unustatud; iseäranis aga tuleb imestada sellele organiseerimisvõime ja ühemeelsuse üle, mis nad ülesmäitasid mässi tõstmise juures, nii et isegi sakslased sellest midagi teada ei saanud.¹⁶⁶

Ristiusk oli eestlastele vägisi pealesunnitud ja ainult pealiskaudselt rahvale selgitatud.¹⁶⁷

Küll tehti jänis alguses katsed rahvale eestikeeles ristiuse põhimõtteid põhjalikumalt seletada, kuid varsti kadus see hea algatus: võitjate omakaaspuudmine ja omavahelised tülid, aga ka rahva vaemelikkus Harju-Võru ja välised sõjad — kõik mõjus takistavalt selle peale.¹⁶⁸

Uus usk oli rahvale arusaamata, iseäranis ristiuse tagajärgede tõttu. Mis vaade võis rahval usu peale olla, kui selle vastuvõtmisele kõiksugu maksud ja koormatused ja mõnikord isegi tapmised järgnesid?¹⁶⁹ Et rohkem rahva paalehoidu võita, püüdsid preestrid ristiuskule eestlaste paganausuga kokkuvõttes viia, näiteks jumalate ja pühapäevade nimetustega, rahva pühade paikadele kirikute ehitamisega ja teistel viisidel.

Kuid rahvas austas innaagi, ehk küll salaja, oma endiseid kombeid ja püha paikasid, mida peale

166. Schiemann, II, lhk. 84: Es zeugt nicht nur von der Sorglosigkeit der Deutschen, sondern auch von der Klugheit und Verschlagenheit der Esten, dass es diesen gelang, eine über das ganze Land organisierte Verschwörung zu Stande zu bringen, ohne dass auch nur das Geringste von derselben verlautet. —

167. Kampmann, Eesti ajalugu, lhk. 69. — Reiman-Lapp, lhk. 53. — Rutenberg, lhk. 123, 250. —

muu veel see asjaolu tõendab, et isegi praegu veel mõnes kaugemas maanurgas ebausk ja vanaaegsed kombesid pole kadunud.

Kokkuvõttes võib konstateerida, et eestlased omasid taanlaste tulekuga Eestimaaale kõiksugu praktilisi teadmisi: esiteks, seda, mis neile taanlastel õpetasid; teiseks, mis kloostris õpetati, ja, kolmandaks, mis eestlased ise õppisid, mis sageli ka vastu laenumiste tahtmist sündis. Majanduslik kasu sellest aga polenud mingit, nagu enne juba seletatud oli; samuti jäi eestlaste haridusline tasapind endiseks.

Usuilmas aga valitseb rahval täieline kaos (chaos), sest raske oli kultuuriliselt vähe arenenud rahval ristiuisust, mis aimult pealis-kaudselt seletatud ja koormatun kaasa tõi, arusaada.

§15. Rahva arv Harju-
Virumaal.

Eestlaste arv Harju-Virumaal Jaani valituse alguses on andmete puudulikkuse tõttu väga raske kindlaks teha. Küll leidub Läti Hind-

168. Richter, lhx. 122. — Reiman = Sepp, lhx. 54. —
169. Vaata ülalpool lhx. 4. — Putenberg, lhx. 145-146. —

renu kroonikas kõiksugu arvusi eestlaste üle, näiteks, langenute arv lahingutes, ristitud eestlaste arv j. n. e., kuid need on umbkaudsed ja ei anna ikkagi selget pilti rahva arvu kohta. H. v. Richter oletab, et sakslaste tuleku ajal umbes 437.000 hinge Baltimaal elanud, ¹⁷⁰ mida ta teoreetiliselt ja väga omapärase väljaarvamisviisi peal põhjendab. Sellepärast ei saa ka tema väljaarvamist aluseks võtta rahva arvu kindlaks tegemises Harju-Virumaal. F. G. v. Bunge ütleb, toetades Läti Hindrenu kroonika ja Tallinna Diotseesi katastri (Liber Cens. Daniae) pääl, et eestlased kaunis tihedalt elanud, ja ehk küll peaaegu võimata on nende arvu ka umbkaudselt ära määrata, oletab ta siiski, et Harju-Virus XIII. aastasaja alguses 150.000 hinge elanud oli. ¹⁷¹

Võib arvata, et arvu inimeste üle Läti Hindrenu kroonikas umbkaudsed on ja enamini suurendatud kui vähendatud ja sellepärast ka need andmed aluseks võtta rahva arvu kindlaks tegemises ei saa. ¹⁷² H.

J. Eisen oletab, et enne sakslaste tulekut üllas 75.000 kuni 100.000 eestlast on elanud; pääl

170. Richter, lhx. 45. —
171. Bunge, Estland, lhx. 89-90. —
172. Francke, Die Eingeborenen Altkivlands im XIII. Jahrhundert, lhx. 312 ütleb, et Läti Hindrenu arvud on liialdatud. —

voitluste taanlastega ja saaklastega aastal 1228
neid aga ainult 50,000 järel jäänud oli.¹⁷³
Ka ütles viimane, et tema arvates, kauaest-
vas heitlemises, kui mitte iga teine, siis vä-
hemalt iga kolmas eestlane sõjas langes. Kui
müüd arvesse võtta, et Harju- Võrumaa um-
bes üks neljandik osa kõigest eestlaste poolt
valdavast maast on, ja arvates, et rahva ti-
hedus enam- vähem proportsionaalne maa-ala-
le oli,¹⁷⁴ siis tuleb M. J. Eiseni järel väl-
ja, et Jaani all, tema valitsuse algul (1238a.),
ainult umbes 12.000-15.000 eestlast elanud.

Jaani valitsuse lõpul s.o. 1346 aastal jäi Eesti
rahva arv sama kõrgusele kui ta 100 aasta eest
oli, arvas M. J. Eisen, sest siin mõjusid rahva
kasvamiseks väga halvavalt järgmised tegurid.
Esiteks, aastal 1268 käisid venelased Jaroslaviga,
kui nendega oli ka Leedu rüüst Dortmund,
Eestimaa laastamas;¹⁷⁵ teiseks, mõjus väga ras-
kelt nälg ja katk aastast 1317-1320,¹⁷⁶ ja
kolmandaks, kõige raskemad jäljed jättis muidu-
gi 1343 aasta suur mäss, milles peaaegu kõik

173. M. J. Eisen, Eesti rahva arv, lhx. 233. —

174. Bunge, Rechtsgeschichte, lhx. 70; tema arvab, et Põhja-Eestis
rahvas tihedamini elas kui lõunapool. —

175. Bunge, Estland, lhx. 43. — A. Niccolodori (Herbeneder), Cha-
zavir a Pyccovii Zavisia, II, lhx. 354, 355, kirjeldab põhja-
likult laastamist ja langenute suurt arvu. —

176. Bunge, Estland, lhx. 50: aastast 1315-1317. — Putenberg,
lhx. 302: aastast 1313-1315. — Russovi kroonika, Ser-
rer. Liv., II, lhx. 23: 1315-1317. —

vastuhakkajad langesid.¹⁷⁷ Kuigi XIII^{ma} aasta-
saja keskpaigast peale kuni aastasaji lõpu-
ni ka elu üldiselt rahulikumas lüas, ei
võinud see siiski rahva kaare peale suurt
mõju avaldada, sest need eelnimetatud põh-
jused mõjusid liig raskelt ja surusid rah-
va arvu jällegi allapoole.

177. Eisen, lhx. 234. — Bunge, Estland, lhx. 68 järgm. —

Auhinnatöö
374329ⁱ